

Art makes sense II¹

Noen kritiske refleksjoner over antroposofien

av Arve Mathisen

Trykket i Libra nr. 4, 2004

Under tittelen 'Art makes sense' gjengis en samtale med Peter de Voto i nr 2, 2004 av det svenske tidsskriftet Balder. Intervjuet bød på interessant lesning, her berørtes mange viktige problemstillinger knyttet til antroposofien og til antroposofisk inspirerte virksomheter. Teksten innebærer ingen dypere analyse av hva det er som foregår, men dokumenterer en samtale om problemer, utfordringer og visjoner. Jeg tror slike samtaler forgår mange steder akkurat nå. Antroposofiske virksomheter har kommet i vanskeligheter. For ikke mange år siden så bildet annerledes ut. Det var vekst og utvikling i steinerskolebevegelsen, innenfor høyere utdanning, i medisin, arkitektur osv. Nå oppleves det stagnasjon og tilbakegang på mange områder. Medlemstallene synker i Antroposofisk Selskap, studenttallene går ned ved utdanningsstedene, erfarne og dyktige steinerskolelærere går lei og velger andre arbeidsoppgaver. I hvert land ser situasjonen ulik ut, men felles for svært mange som arbeider innenfor antroposofiske virksomheter er denne opplevelse av krise og av nedgang. Hva har skjedd?

Det er svært viktig å peke på at ting ikke fungerer, slik Peter de Voto gjør flere steder i dette intervjuet. Han sier blant annet om steinerskolen: *'Vi vet ju själva att det fanns vissa svårigheter som återkom år efter år, men man gör inget åt det, därför at waldorf är bra.'* På spørsmålet om det finnes noen eurytmiutdanning som ikke fortsatt arbeider etter '20-talskonseptet', svarer de Voto at han ikke tror det. Det finnes helt klart både nyskaping og en vilje til reell kvalitetssikring og endring i steinerskolebevegelsen og innenfor andre antroposofiske virksomheter, men dette som her blir fremhevet av negative fenomener er også etter min mening både velkjent og utbredt. Kritikken kan kanskje sammenfattes i at det har oppstått konserverende tradisjoner og maktbruk. Dette har ført til at institusjoner stagnerer og at gode idéer går til grunne i stivnede former og konvensjon.

I mange år har man i antroposofiske sammenhenger uttalt at 'på treet skal frukten kjennes', at antroposofien får sin legitimering og sin berettigelse gjennom at den viser seg fruktbar i livet. Men hva nå, når det viser seg at steinerskolene, lærerutdannelsene, eurytmiutdannelsene, selskapet osv. stagnerer, og delvis utvikler seg til konservative og lukkede maktstrukturer? Hva når det ikke lenger skapes nytt i de antroposofiske virksomhetene, men at disse i stedet blir mer og mer forutsigbare og fulle av konvensjoner og tradisjonsbundne formler?

I nr 1, 2004 av tidsskriftet 'Steinerskolen'² har Kaj Skagen skrevet en lang og tankevekkende gjennomgang av problemer knyttet til styringsformen ved steinerskolene. Artikkelen heter 'Slik dør steinerskolen' og konkluderer med at steinerskolen vil gå til grunne dersom det ikke gjøres et radikalt brudd med den skjulte maktstruktur som har etablert seg mange steder. Skagen foreslår at man ser grundig på den opprinnelige idéen som ligger bak steinerskolenes styringsform, og han kommer også med noen eksempler på skoler som forsøker å gå helt nye veier for å finne en aktuell og fungerende ledelseskultur. I følge Kaj Skagen er det altså en slags dobbeltprosess som kreves for å ta fatt på steinerskolenes problemer. For det første kan en gransking av idégrunnlaget føre til nye erkjennelser og derved skape et utgangspunkt for nye måter å forholde seg til for eksempel en utfordring som selvforvaltende skoler. Det andre aspektet av denne dobbeltprosessen handler om å ville analysere nåtiden på en såpass nådeløs måte at det oppstår motivasjon og mot til å gjøre noe med utfordringene.

Et idégrunnlag som har eksistert en tid uten å konfronteres med en i positiv forstand kritisk refleksjon får snart karakter av myte. Fra å være en inspirerende og bevegende erkjennelsesfaktor i et kollegialt fellesskap, kan idéene visne og bli til museale tankeavtrykk som enten oppleves som uaktuelle, eller som stadig gjentas på en formelaktig og ufordøyet måte. Slik sett berører Peter de Votos kommentarer overflaten av en rekke grunnleggende problemer som i for liten grad er hentet opp i lyset og gitt en tidsmessig analyse.

Rudolf Steiner tar i det såkalte 'Ungdomskurset'³ opp frasen som en av tidens store utfordringer og påpeker at nettopp frasen er til hinder for utvikling. Det som for mange har blitt en nesten uutholdelig anakronisme er at i enkelte antroposofiske sammenhenger står vi overfor det faktum at det er blitt en frase å kritisere frasen. Det er også blitt en frase å tale om betydningen av en kritisk holdning, ja det er blitt en mengde fraser som uttales om antroposofien eller ut fra antroposofien.

I mange år har det vært en trend å kritisere antroposofene fordi de ikke har forstått Steiner dypt nok, de har ikke arbeidet grundig nok med skoleringsveien eller med erkjennelsesteorien osv..⁴ Jeg tror tiden nå er moden for å rette et kritisk blikk mot selve Steiners verk. Dette verket som etter mitt skjønn er en komplisert blanding av visdom, genialitet og praktisk sans, men som samtidig inneholder feiltagelser og en mulig skjult maktutøvelse.

Det er ikke provoserende at noen sier fra når noe er kritikkverdig, at det ikke går videre på denne måten, at det kreves nye ansatser. Men kanskje ligger det en viss provokasjon i selve temaet, for slik jeg forstår situasjonen henger mange av de problemene som tas opp i intervjuet sammen med en dypere vanskelighet knyttet nettopp til antroposofien. Alt for lenge har man etter min mening søkt kilden til problemene utenfor selve antroposofien og Rudolf Steiners verk. Naturligvis vil årsakene til problemene være kompliserte og sammensatte, men desto viktigere er det å også peke på utfordringer knyttet til selve antroposofien. Så vidt jeg kan bedømme, finnes det elementer i Steiners verk som kan virke isolerende, myteskapende og vanskeliggjøre kommunikasjon dersom det ikke gjøres et bevisst oppgjør med disse elementene.

Det ville være et alt for stort prosjekt å gå inn i en helhetlig analyse av problemene knyttet til Rudolf Steiner og antroposofien i denne teksten. I stedet vil jeg peke på et par vesentlige temaer som kan gjøre det vanskelig både å forstå og å handle ut fra antroposofiens dypere sjikt. Det gjelder problemer og utfordringer i forhold til den enkeltes dannelse av et selvstendig forhold til antroposofiens innhold. En selvstendighet overfor antroposofiens idéer kan kun vinnes gjennom en bevisst tankemessig refleksjon over idéenes innhold og deres konsekvenser. Det andre temaet jeg vil ta opp er problematikken omkring Rudolf Steiners bruk av kilder ved sin fremlegging av antroposofien. Som kjent er kildehenvisninger og kildekritikk helt avgjørende i bedømmelsen av kvaliteten på et vitenskaplig utsagn.

Nødvendigheten av kritikk

Selve ordet 'kritikk' har opprinnelig betydd 'å skjelne' eller også 'å være i stand til å diskutere'⁵. Begrepet 'kritisk refleksjon' har kommet til å bli meget sentralt innenfor utvikling og læring i voksenalderen. Forfattere som Jack Mezirow og Stephen Brookfield⁶ ser tilstedeværelsen av den kritiske refleksjonen som selve forutsetningen for en utvikling og frigjøring fra normer og konvensjoner hos den voksne. Gjennom kritisk refleksjon kan et menneske se sin egen situasjon, sin kultur og sine tilvante holdninger i et større perspektiv. Det handler om å ta opp i bevisstheten mer og mer av de ubevisste tradisjoner og ureflekterte forestillinger som i utgangspunktet preger alle mennesker. Dette er en forutsetning for å kunne respektere andre og kommunisere på et etisk forsvarlig nivå.

Rudolf Steiner var svært opptatt av at hans bidrag til antroposofien ikke skulle oppfattes som ferdige sannheter, og han appellerte til sine lesere og tilhørere om kritisk å overprøve hans utsagn. *'Jeg ber dere å ikke ta opp noe av det jeg har sagt eller kommer til å si som tro eller ut fra autoritet. ... Undersøk det jeg har sagt om Kristus ut fra den materialistiske evangeliekritikken, undersøk mine historiske uttalelser så nøye som mulig med alle tilgjengelige kilder. ... Bruk alt som den siste naturvitenskap, med sine mest aktuelle metoder har kommet frem til, bruk alt som er gjort av historisk eller religiøs forskning ... Jeg er overbevist om at jo grundigere dere undersøker det som er sagt ut fra Rosenkorsmysteriets kilder, jo mer vil dere finne at utsagnene stemmer overens med sannheten.'*⁷

Som vi ser var Steiner overbevist om at en slik kritisk undersøkelse ville føre til en anerkjennelse av hans idéer, men det er et berettiget spørsmål om hans verk virkelig har vært gjenstand for en slik undersøkelse som han oppfordret til. Riktignok har både Steiners samtid og ettertiden gitt så vel anerkjennelse som negativ bedømmelse i rikt monn. Men nesten alltid har kritikken av Steiner, enten den er positiv eller negativ, vært total, det vil si at avvisningen eller anerkjennelsen har vært helt ensidig. En mer fruktbar holdning til Steiners verk, som til andre forfattere, vil være å forsøke å bygge videre på det som har en verdi, og ta avstand fra de elementer i verket som er uforståelige eller uholdbare.

Ved grundigere ettertanke er det forøvrig ganske underlig og egentlig også mistenkelig når en foredragsholder eller forfatter oppfordrer sitt publikum til å være kritisk. Hva er den skjulte agendaen da? I en interessant artikkel om den franske tenkeren Michel Foucault påpeker den norske idéhistorikeren Geir Grothen⁸ nettopp dette. Foucault har etterlatt seg en idéarv som har virket suggererende på mange, selv om han har kommet med samme oppfordring til kritisk holdning som Steiner gjorde. Virker kanskje en slik oppfordring til kritikk mot sin egentlige ordlyd? En oppfordring til kritikk kan være et sterkt retorisk virkemiddel med en undertekst som sier at kritikken egentlig er overflødig. Med utgangspunkt i den litteraturen som finnes om antroposofiske temaer, er det, mener jeg, mulig å konkludere med at Steiners oppfordring til kritikk i stor grad har ført til det motsatte. Den analyserende, positive og sannhetssøkende kritikken har uteblitt, mens det som kjent ikke har manglet på til dels heftig, men for det meste uinformert kritikk, en kritikk som ikke er undersøkende, men som har et forutinntatt budskap: antroposofien er rasistisk, økofascistisk osv..

Sannhet og moral

Når Rudolf Steiner behandler et tema, det kan være av pedagogisk, medisinsk eller av ren spirituell karakter, presenteres temaet ofte i forhold til to perspektiver. Det ene appellerer til tenkningen, til vitenskaplighet og til den enkeltes bedømmelse, mens det andre innebærer vidtrekkende moralske konsekvenser for menneskeheten og enkeltmennesket dersom 'de antroposofiske sannhetene' ikke forstås og realiseres slik Steiner presenterer dem. Ett av svært mange eksempler på dette henter jeg fra det nevnte 'Ungdomskurset', en serie på 13 foredrag Steiner holdt i 1922. I siste foredrag taler Steiner om betydningen av erkeengelen Mikael og beskriver hvor viktig det er at nåtidens mennesker kan oppleve dette åndvesenet i et bilde, 'omstrålet av lysglans'. Deretter fortsetter Steiner med å beskrive konsekvensene av en slik billedopplevelse: *'Først når man igjen kan oppta i sin sjel dette bilde langt mer levende enn man tidligere hadde det for sitt blikk, vil man kunne få del i de krefter som setter en i stand til å utvikle indre bevegelse, virksomhet, fordi man vet seg å være med blant Mikael's forbundsfeller. Da først vil man kunne ta del i alt det som kan bringe fremskritt og fred mellom generasjonene, som får ungdommen til å lytte til de eldre, som gjør at de eldre har noe å si som ungdommen gjerne vil vite og oppta i seg.'*⁹ Hva er det Steiner gjør her? Han legger først frem noe som han mener er betydningsfullt for sine tilhørere. Det er helt legitimt å

hevde at et tema er viktig, men en helt annen sak er det å knytte en virkning, dvs. et moralsk aspekt til dette temaet. Hvor lett er det ikke å rives med i en begeistring for 'å kunne ta del i alt det som kan bringe fremskritt og fred', og samtidig glemme at denne begeistringen bygger på et tankemessig helt uprøvet grunnlag? Hva er eventuelt forskjellen på ren autoritetstro og å la seg begeistres og motiveres av et utsagn som sitert ovenfor? Denne måten å forbinde utsagn av saklig art med påståtte moralske konsekvenser er gjennomgående brukt av Rudolf Steiner i hans foredrag. Jeg mener det er all grunn til å være kritisk til en slik fremstillingsform. Det er nærliggende å la seg begeistre for antroposofiens påståtte 'virkninger' og glemme at man i denne begeistringen har tatt inn over seg et annet menneskes meninger på en ukritisk måte. Interessant er det også i denne sammenhengen å merke seg at Rudolf Steiner allerede i 1904 formulerte en av reglene for de som deltok i esoterisk skoleing slik: 'Det skal ikke slippes noen uprøvet forestilling inn i min bevissthet.'¹⁰

Rudolf Steiner bruker en bestemt måte, eller metode for å fremsette sine idéer som står i kontrast til hans egne tanker om at den enkelte på en kritisk måte må ta ansvar for bevissthetens innhold. Den norske professoren i psykologi, Stein Bråten, har i en meget interessant bok, Kommunikasjon og samspill¹¹, beskrevet et fenomen som han kaller modellmakt. Modellmakten utspiller seg i følge Bråten overalt hvor én forståelsesmåte blir dominerende og gjennom sin enerådende posisjon klarer å undertrykke andre tilnærminger og perspektiver. Jeg mener det ikke er uberettiget å si at Steiner gjennom sin presentasjon av antroposofien har utøvet en modellmakt over de mennesker som mer eller mindre naivt har akseptert hans forestillinger uten først å gjøre en kritisk analyse.

Ved et søk i Rudolf Steiners samlede verk på internett¹² kommer det frem at begrepet 'antroposofiske sannheter' eller 'åndsvitenskaplige sannheter' forekommer over 300 ganger. Hva er en 'antroposofisk sannhet'? Jeg husker hvordan jeg som ung mann ble begeistret for Hegels utsagn om at sannheten utvikler seg, selve sannheten er i forandring. Sannhet er et vanskelig begrep, og det kan romme alt fra dagliglivets mange konkrete 'sannheter' til å være et bilde på de store sammenhenger som skaper en helhet i verden. Hos meg vekker det alltid et undrende spørsmål når noen sier at de har funnet sannheten. I forhold til Rudolf Steiner mener jeg det er berettiget å spørre: Hvordan skal man forholde seg til en forfatter som så ofte bruker begrepet sannhet og knytter det til konsekvenser av moralsk art? Er ikke faren for manipulasjon og maktutøvelse helt reell?

Rudolf Steiner som kritiker

Et av de utsagnene som ofte forekommer i Steiners foredrag er at han ikke ønsker å kritisere den tradisjonelle vitenskapen. I følge Steiner er den såkalte moderne naturvitenskap et positivt og nødvendig bidrag til menneskehetens utvikling, og antroposofien kan forstås som et supplement og en utvidelse i forhold til denne vitenskapen. Når Steiner på tross av disse forsikringene likevel ofte kommer med en krass kritikk av den materialistiske vitenskapen, taler han med to tunger. Denne uvanen hos Steiner har gått i arv til generasjonene av antroposofier etter ham. Det er ikke uvanlig å høre denne forsikringen om at moderne vitenskap er helt ut berettiget samtidig som det menes at den samme vitenskapen ikke kan bidra med noe som er av virkelig interesse. Jeg mener at denne dobbeltholdningen i mange tilfeller har ført til isolasjon og manglende kunnskapsutvikling. Hva skjer med en person som er prinsipielt positivt innstilt til moderne vitenskap, men samtidig er gjennomgående negativ når det kommer til konkrete formuleringer og resultater?

For å illustrere vanskeligheten med å forholde seg til Steiners kritiske utsagn vil jeg først gjengi en av hans uttalelser om 'den moderne tenkemåten' og deretter to tekster som omhandler forholdet mellom kjærlighet og seksualitet.

I et foredrag november 1916 omtaler Rudolf Steiner en nylig utkommet biografi om forfatteren og filosofen Friedrich Theodor Vischer der det blant annet beskrives at Vischer etterlyser mer naturvitenskap i skolen. Steiner imøtegår dette og karakteriserer den moderne, kritiske tenkemåten slik: *'... å kritisere er på mange måter som å skjære. Hvordan henger dette sammen? Jo, det [å kritisere] kommer fra en helt bestemt menneskelig egenskap som er utbredt i dagens tankesystem. Denne egenskapen er meget utbredt og har sine røtter i det underbevisste, altså i det som menneskene ikke er bevisst: den[ne egenskapen] er grusomheten. Og fordi nåtidens mennesker ikke har mot til å bedrive denne grusomheten ytre sett, er de grusomme i begreper og ideer. ... Jeg har tidligere sagt at i visse svartemagiske skoler fantes en praksis for å tilegne seg de nødvendige egenskaper for utøvelsen av svart magi. Den besto i at man lot lærlingen skjære i levende dyr. Derved ble visse sjelelige egenskaper utviklet. Slikt kan man ikke gjøre i nåtiden. Men den samme lysten blir hos mange tilfredsstilt i deres begrepssystem, hvor den riktignok ikke fører til svart magi, men til nåtidens sivilisasjon. Og denne egenskapen gjennomsyrrer svært mye i samtiden, det må man være klar over. Bare derved at man virkelig akter på slike ting kommer man til en fordomsfri bedømmelse av verden ...'*¹³

Her bruker Rudolf Steiner et emosjonelt ladet språk og grunner deler av sin argumentasjon på en omtale av visse svartemagiske tradisjoner. Dette gjør han uten noen form for kildehenvisning og uten noen videre forklaring av sammenhengen mellom en moderne tenkning og den påståtte grusomhet som han tillegger den. Hvordan rimer et slikt utsagn med Steiners forsikring om hans respekt for tidens tradisjonelle vitenskap? Dersom Steiner i stedet for denne metaforiske fortelling hadde pekt på at det er en sammenheng mellom en analytisk tenkning og det å dele opp, eller til og med å skjære i stykker, kunne man fulgt hans resonnement på en friere og mer tankeklar måte.

De neste eksemplene tar opp seksualitet i forhold til kjærlighet. Seksualundervisningen er som kjent et av de temaene hvor mye er ugjort i steinerskolen. Så vidt jeg bekjent er det for eksempel ikke publisert noen bok om dette temaet. I et foredrag i Köln våren 1912 har Steiner følgende uttalelse: *'Materialismen har på dette området – noe som aldri tidligere har skjedd på jorden – frembrakt en skammelig vitenskap. Det verste som blir produsert i dag er sammenkoblingen av kjærlighet og seksualitet. Det er det verste uttrykket for materialismen, det mest djevelske i samtiden. De ting som blir frembrakt på dette området må fjernes. Seksualitet og kjærlighet har slett intet med hverandre å gjøre i deres sanne betydning. Seksualiteten kan komme til kjærligheten, men den har ingenting å gjøre med den rene, opprinnelige kjærligheten.'*¹⁴

11 år senere, sommeren 1923, kommer Rudolf Steiner med et annet utsagn om forholdet mellom seksualitet og kjærlighet. Det skjer i et foredrag der han har trukket inn betydningen av at det menneskelige 'jeget' er inkarnert i en fysisk kropp. I denne teksten er Steiner fortsatt meget kritisk til sin samtids oppfattelse av seksualitet og erotikk, men han uttaler nå følgende setning: *'Det som opprinnelig levde i seksualiteten er gjennomtrengt av åndelig kjærlighet.'*¹⁵

Her som så mange andre steder i Steiners foredragsverk forekommer det motstridende utsagn. Kritik og anerkjennelse veksler mellom å stå i forgrunnen. Hvilke konsekvenser får denne type uttalelser for en helhetlig bedømmelse av Steiners verk? Det blir i hvert fall klart at en vurdering av Steiners ideer ikke bør baseres på enkeltutsagn, men istedet foretas på bakgrunn av sammenlignende studier i hele hans verk. I tillegg til at slike problematiske dobbeltutsagn skaper saklig uklarhet, virker de også holdningsmessig hemmende. Rudolf Steiner var opptatt av å tale både til 'hode' og til 'hjerne', og etter min mening har nettopp de følelsesmessige konsekvensene vært mest uheldige. Gjennom forekomsten av slike tvetydigheter, og motsigelser kan en interessert leser bli forledet til alvorlige misforståelser. Et eksempel på dette finnes etter min mening referert nedenfor.

I en artikkel i *Das Goetheanum* (47/2003) tar Sergej O. Prokofieff opp temaet kritikk og referer til et utsagn fra Steiner om dette: 'Rudolf Steiner fikk en gang spørsmålet om hvordan det forholder seg med mennesker som har som yrke å kritisere, for eksempel som kritikere i avisen, hans svar var: *'De har det mest ugunstige karma for åndelig utvikling (...)*'.¹⁶ I en fotnote til dette stedet kommenterer Prokofieff, som sitter i ledelsen for det antroposofiske selskapet i Dornach, at Steiner enkelte ganger var nødt til å uttale seg kritisk: *'I sjeldne tilfelle uttalte han seg kritisk, men på en så objektiv måte at hans ord var som en verdensrettferdighetens stemme.*¹⁷

Trolig behøver ikke disse utsagnene kommenteres. De taler for seg. Noen vil kanskje hevde at dette er et spesielle og oppkonstruerte tilfeller. Jeg mener at det ikke er det, og jeg hevder at det både finnes mange slike inkonsekvenser hos Steiner og at disse til dels er blitt forsvart eller tildekket av antroposofiske forfattere.

Klarsyn som utgangspunkt for antroposofien som vitenskap

Et annet vesentlig problem med antroposofien ligger på et dypt og vanskelig tilgjengelig plan. Det gjelder idéen om at antroposofien som åndsvitenskap hviler på bestemte iakttagelser som Steiner mente han kunne gjøre ut over den tradisjonelle sanseiakttagelsen. Steiners påståtte klarsyn eller evne til oversanselige iakttagelser fremstår som antroposofiens hovedkilde. Selve klarsynets karakter er et tema som det også er umulig å gå dypere inn på innenfor rammen av denne artikkelen. Det ville kreve en omfattende analyse både av Steiners fremleggelser av dette og en gjennomgang av klarsynthet i et historisk perspektiv. Her vil jeg nøye meg med å se på et metodisk problem knyttet til klarsynet som kilde til innholdet i Steiners verk og til klarsynet som grunnlag for å gi antroposofien status som vitenskap.

De følgende refleksjonene omkring problemene knyttet til klarsyn som kilde til forskning vil på ingen måte konkludere med at de resultater Steiner legger frem i sitt verk ikke er nyskapende eller verdifulle. Så vidt jeg kan forstå har Steiner vært en pionér og nybrottsmann på svært mange områder. Det er hevet over tvil at hans idéer, arbeidsmetoder og konkrete initiativ har vært betydningsfulle bidrag innenfor pedagogikk, medisin, jordbruk, kunst, natur- og samfunnsfag osv..

Rudolf Steiner valgte som kjent å karakterisere sitt arbeid med antroposofien som vitenskaplig. Han mente at hans forskningsmetode var beslektet med den gjengse naturvitenskaplige, men at hans empiriske grunnlag var bygget på de nevnte oversanselige iakttagelsene. I 'prinsippene' for det Allmene Antroposofiske Selskap fra 1923 uttrykker Steiner at antroposofiens innhold og en bedømmelse av dette må grunnes på en åndsvitenskaplig skolering. Antroposofiens forskningsresultater er, skriver Steiner, på sin måte like eksakte som funnene innefor naturvitenskaplig forskning.

Meditasjon og indre skolering var i følge Steiner nødvendig for å oppnå den type iakttagelsesevne, det klarsyn, som han brukte i sin 'åndsforskning'. Dette var redskaper som alle kunne betjene seg av for å komme til de samme iakttagelser som Steiner selv, mente han. *'I ethvert menneske slumrer det evner som kan utvikles til å erverve kunnskaper om de høyere verdener.*¹⁸ slik begynner Steiners grunnleggende bok om meditasjon, Hvordan når man til erkjennelse av de høyere verdener?

I ettertid har det vist seg at Steiners iakttagelser ikke har vært mulige å etterprøve på en slik måte som han forestilte seg. For å si det enkelt, så har ingen andre offentliggjort noen spirituell empiri tilsvarende Rudolf Steiners. Dermed har et viktig vitenskaplig metodekrav ikke blitt tilfredsstilt: Gyldige forskningsresultater skal kunne etterprøves av andre på en uavhengig måte. I det minste bør det oppstå et vitenskaplig miljø der beslektede erfaringer og teorier blir drøftet og kritisk

vurdert. Forskningens metodiske grunnlag, dens erfaringer og dens teoretiske konklusjoner må være gjenstand for kontinuerlig bearbeidelse. Slike krav til vitenskaplighet behøver ikke bety at Steiners åndsvitenskap er forfeilet, kanskje vil fremtiden vise at flere kommer til å utvikle et åndsvitenskaplig klarsyn som kan skape et vitenskaplig miljø rundt Steiners forskning. Men før dette eventuelt skjer, er det etter mitt skjønn ikke riktig å betrakte Steiners antroposofi som vitenskaplige forskningsresultater.

Når Rudolf Steiners verk i stor grad inneholder disse såkalte forskningsresultatene basert på oversanselige iakttagelser, vil det også være en naturlig kildekritisk holdning å se nærmere på denne kildens egenart. Mange spørsmål melder seg ved studiet av Steiners foredragstekster: På hvilken måte fungerte Steiners proklamerte klarsyn? Hvor i hans verk opptrer Steiner som 'åndsforsker' på bakgrunn av åndelige iakttagelser, hvor er han en 'belest' kulturpersonlighet og hvor er privatmennesket Steiner som ytrer sine meninger og frustrasjoner? Fordi Steiner konsekvent ikke oppgir kilder til sine uttalelser er det i første omgang umulig å skille disse tre 'modi' fra hverandre. Det er også lett å anta at alt han uttaler skulle være ut fra den såkalte 'åndsforskningen'. I så fall blir det problematisk når Steiner plutselig i et foredrag forteller at Påskeøya har sunket i havet¹⁹. Dette fremstilles i sammenheng med at Steiner beskriver englehierarkienes kosmiske virksomhet i forhold til tyngdekraft og bevegelse. Nå viste det seg at Påskeøya ikke var forsvunnet, selv om dette feilaktig ble meldt i avisene etter et vulkanutbrudd i Chile høsten 1922. I boken hvor Steiners foredragstekst er trykket kommer det et kort dementi av uttalelsen bak i notene. Men for en 'åndsforsker' som ikke informerer om sin metode og sine kilder blir dette ganske skjebnesvangert.

Dessverre finnes det mange eksempler i Steiners verk der det er helt uklart hva slags forskning eller type uttalelse det dreier seg om. I et foredrag om kunst beskriver Steiner impresjonismen og ekspresjonismen som de to søylene all kunstnerisk virksomhet hviler på²⁰, i et annet foredrag skjeller han ut de samme begrepene og kaller dem fraser og tomme ord²¹. Etter min mening er det ikke tilstrekkelig å mene at Steiner her belyser saken fra ulike sider. Det som trolig skjer er at han belyser saken med ulik metode. Den ene gangen har han fordypet seg i kunstens vesen, den andre gangen er han polemisk. Disse to utsagnene har dypere sett helt ulik karakter, det ene er utlagt og begrunnet i en større tekstlig sammenheng, det andre er en kortfattet påstand. Hvor mye av Steiners verk er slike påstander? Hvor går grensen mellom tenkeren, polemikeren og den eventuelle 'åndsforskeren' Steiner? Når baseres hans utsagn på et eventuelt klarsyn og når ytrer han seg på annet grunnlag? Dette er meget viktige spørsmål som henger sammen med antroposofiens troverdighet, og som vanskeliggjør vurderingen av antroposofien i en slik grad at mange vil anse en kvalifisert bedømmelse som umulig.

Finnes det noen utvei fra denne floken for den som vil arbeide med antroposofien, som har fattet interesse og kanskje kjærlighet til dens temaer? For det første tror jeg det er nødvendig å se kritisk på hele begrepet klarsyn og spørre seg hva det innebærer. Hva slags type evner hadde Steiner? Hva kunne han 'se', og hva kunne han ikke 'se'? Lesningen av Steiners tekster får en helt annen karakter dersom man tar denne problemstillingen med i sin kontinuerlige refleksjon mens man leser. Min erfaring er at svært få av Steiners tekster bærer preg av å stamme umiddelbart fra klarsynte iakttagelser. Den vanligste måten han legger sitt stoff frem på er gjennom påstander og ved å legge frem systematiske oversikter i henhold til for eksempel tanke, følelse og vilje eller i forhold til det firedelte mennesket. Bare sjelden forekommer beskrivelser som inneholder elementer av 'sanseerfaringer', for eksempel beskrivelser av lys- eller klangfenomener.

Steiners verk er gjennomsyret av idéer og tanker, men mangler slik jeg ser det en beskrivelse og metodisk redegjørelse for hvordan de fremsatte idéene henger sammen med eventuelle iakttagelser. På bakgrunn av dette vil jeg tro at det mest fruktbare utgangspunktet for en lesing av

Steiners verk vil være å konsekvent spørre etter metoden bak alt han legger frem. Da vil man som leser i hvert fall ikke forledes til selvfølgelig å oppfatte som åpenbaringer de delene av Steiners verk som ikke stammer fra en mulig klarsynthet.

Selv om man ser bort fra dette vanskelige metodiske problemet, er det er ingen enkel oppgave å sette seg inn i Steiners verk. Han var en svært arbeidsom mann, og utgivelsen av hans muntlige og skriftlige produksjon omfatter ca 350 bind. Denne enorme tekstmengden har for det meste oppstått som foredrag og gjenspeiler de prosjekter og de menneskemøter Rudolf Steiner var engasjert i. På mange måter kan hans verks sees som en åpen 'dagbok' der forfatterens tanker og faglige engasjement kan følges fra uke til uke. Resultatet av dette er at verket inneholder svært mange gjentakelser eller variasjoner over samme tema. Et foredrag kan for eksempel i hovedsak behandle tidligere kjente temaer, mens ett lite aspekt av problemstillingen vil kunne være nytt og vesentlig for en helhetlig forståelse. Dersom en nåtidig leser ønsker å utdype et område innenfor Steiners verk, vil hun eller han måtte gå gjennom en rekke tekster og selv sette elementene sammen. Rudolf Steiner var på mange måter en aksjonist, en kunstner og et handlingsmenneske. Han var opptatt av å skape, grunnlegge, gjøre nybrottsarbeid, og sjelden tok han seg tid til å bearbeide innholdet i sine foredrag i en sammenfattet skriftlig form. Altså er utfordringen for leseren stor når det gjelder tålmodighet og utholdenhet ved siden av de vanskeligheter som selve verkets innhold byr på. Kort sagt vil det være et så tidkrevende prosjekt å skaffe seg en allmenn oversikt over dette verket, at for de aller fleste vil dette ikke være mulig. Vi som lesere vil nesten uten unntak kun være informert om bruddstykker av Steiners verk.

Steiner som kunstner

Hva blir konklusjonen av å sette frem så mange usikkerhetsmomenter og så mange vanskeligheter knyttet til det å skaffe seg en selvstendig bedømmelse av Rudolf Steiners verk? Bør man rett og slett legge antroposofien til side og se seg om etter andre inspirasjonskilder? Jeg tror ikke det. Å se etter andre kilder til informasjon og til inspirasjon vil naturligvis både være riktig og nødvendig for å utvikle antroposofien videre. Når det gjelder forholdet til Steiner og hans verk, ser jeg en fruktbar mulighet i å se på hans produksjon som et kunstverk. Steiner var uten tvil en kunstner. Erttiden har i større og større grad sett kunstneriske kvaliteter i hans tavletegninger, i hans arbeid som arkitekt, skulptør, dikter, grafisk formgiver osv..

Et kunstverk begrunnes ikke gjennom direkte kildehenvisninger og forholder seg ikke til formelle sannhetskrav gjennom bestemte metodiske redegjørelser. Kunsten får sin verdi i den grad den inspirerer til opplevelser, til tolkninger, til innsikter og til initiativ. Som kunstnerisk iakttagelse er man alltid også deltager og medskaper. Kunsten oppstår på nytt hver gang et menneske gir rom for å oppleve den på en ny måte. Det finnes naturligvis ingen autoriserte tolkninger av et kunstverk. Friheten er kunstens kjennetegn. På mange måter viser kunsten at den gjennom sine frie skapende uttrykk kan være både følsom for tidens dypereleggende temaer, og den kan være visjonær i forhold til fremtiden. Kunsten gjentar seg ikke, men er stadig aktuell og fremstår på nye måter med nytt innhold.

Et kunstverk kan gi inspirasjon og impulser, men det vil være opp til hvert enkelt menneske hva hun eller han vil gjøre med sin kunsterfaring. Derfor vil trolig kunsten i stor grad inspirere til nyskaping og til selvstendighet og individualisering hos de mennesker som arbeider med den. Kanskje vil en holdning overfor Rudolf Steiners verk som om det var et kunstverk være den mest fruktbare og kreative løsningen på de problemer som denne artikkelen har skissert. Da vil begeistringen og interessen for antroposofien kunne finne en ny grobunn, mens konvensjonene, frasene og de ofte stivnede tradisjonsformene vil miste sin relevanse.

Antroposofien oppfattes etter min mening fullstendig galt hvis den behandles som en avsluttet verdensanskuelse, som et idésystem eller som noe i retning av en lære. Rudolf Steiners verk kan bedre forstås som en bredt anlagt skisse som først får sin mening gjennom at det arbeides videre på den. Skissene, fragmentene, de ufullendte verk er fascinerende. De inviterer til videre bearbeidelse. Går man Rudolf Steiners verk nøye etter i sømmene, vil man nettopp oppdage at mye av det han har skapt er fragmenter, skisser, begynnelse. At flammene skulle sluke hans vakre og på mange måter fullendte byggverk, det første Goetheanum, sier vel også noe om hvor ufullbyrdet antroposofien måtte leve videre etter Steiners død.

Boken Vitenskapen om det skjulte som kom i 1910 er et av hans mest omfangsrige verk. Her beskriver Steiner menneskets vesen og jordens utvikling i et spirituelt perspektiv. Men selv denne innholdsmettede boken har han gitt undertittelen i omriss. Gang på gang uttrykte Steiner ved innledningen til en foredragsserie at han ikke kunne gi annet enn en skisse, tegne noen hovedtrekk av det temaet han de følgende dager ville behandle. Når Steiner mot slutten av sitt liv la frem ideer til praktiske virksomheter som Steinerskolen, det biologisk-dynamisk jordbruket, antroposofisk medisin osv., var det først og fremst inspirasjon, impulser, arbeidsmåter og idéskisser han formidlet til sine tilhørere. I et av sine foredrag holdt under første verdenskrig sier Steiner: *'Man kan i et slikt foredrag kun gi enkelte tilskyndelser eller impulser, og jeg ber dere legge merke til at jeg nettopp ønsker å gi slike impulser.'*²²

Som kjent tiller Steiner kunsten en stor betydning, og på mange måter kan hans verk sees som et bidrag til å vise at grensene mellom vitenskap, kunst og religion er vanskelige å trekke. Enkelte postmoderne tenkere har likeledes uttrykt nødvendigheten av å utvide disse begrepene.²³ Innebærer en slik utvidelse også en begynnende sammensmeltning? Rudolf Steiner hevdet i forbindelse med opprettelsen av den første Steinerskolen i 1919 at nettopp for en tid hvor en naturvitenskaplig tenkemåte er så dominerende, vil en kunstnerisk oppfattelse av verden være nødvendig²⁴. Hans poeng er at fra kunsten kan det utvikle seg en 'imaginativ' forståelse. Når nå 'imanasjon' for Steiner er en forutsetning for 'åndsforskning', blir det i alle fall tydelig at i et antroposofisk perspektiv er det ikke så enkelt å skille helt klart mellom vitenskap og kunst.

Den befriende, tolkende avstand som ligger i en kunstnerisk tilnæringsmåte kan også skape en ny form for nærhet. Som en proklamert sannhet kan et Steiner-sitat være nesten helt uinteressant, men som et kunstnerisk uttrykk vil den samme uttalelsen kunne være tilgjengelig på en helt annen måte. Her kommer to sitater fra tidligere i denne artikkelen. Hva sier de som kunstverk?

*'I ethvert menneske slumrer det evner som kan utvikles til å erverve kunnskaper om de høyere verdener.'*²⁵

*'Først når man igjen kan oppta i sin sjel dette bilde langt mer levende enn man tidligere hadde det for sitt blikk, vil man kunne få del i de krefter som setter en i stand til å utvikle indre bevegelse, virksomhet, fordi man vet seg å være med blant Mikael's forbundsfeller. Da først vil man kunne ta del i alt det som kan bringe fremskritt og fred mellom generasjonene, som får ungdommen til å lytte til de eldre, som gjør at de eldre har noe å si som ungdommen gjerne vil vite og oppta i seg.'*²⁶

Oppstår det ikke et annet slags drama der forfatter og tilhørere får et nytt og friere forhold til hverandre?

Noter

- 1 Denne teksten inneholder noe få tekstlige presiseringer i forhold til den tidligere publiserte utgaven. Tankegangen i teksten er uforandret.
- 2 Steinerskolen, Tidsskrift for pedagogikk, samfunn og kultur, nr. 1/2004
- 3 Steiner, Rudolf; Ungdomskurset, Antropos Forlag, Oslo 1994
- 4 Et eksempel på dette er Peter Selg, som i Goetheanum 47/2003 hevder at antroposofene har sviktet ved å ikke arbeide tilstrekkelig grundig med Steiner verk, f. eks. ved å utgi faglige monografier over temaer hvor Steiner hadde komme med viktige ansatser. P. Selg har selv utgitt en slik monografi over menneskets fysiske legeme.
- 5 'Critic ... an adj. meaning able to discuss, ...' <http://www.hyperdictionary.com/dictionary/critic>
- 6 Mezirow, Jack; Fostering Critical Reflection in Adulthood, a Guide to Transformative Learning, Jossey-Bass Inc., San Fransisco 1990.
- Brookfield, Stephen D.; Understanding and Facilitating Adult Learning, Open University Press, Milton Keynes 1986.
- 7 Steiner, Rudolf; Die Mission einzelner Volksseelen (GA 121), Rudolf Steiner Verlag, Dornach 1982, s. 200-201. Dette og de andre sitatene fra Steiners verk er oversatt fra tysk av Arve Mathisen.
- 8 Grothen, Geir; Seksualitetens historie, Klassekampen 1995
- 9 Steiner, Rudolf; Ungdomskurset, Antropos Forlag, Oslo 1994, s. 161
- 10 Steiner, Rudolf; Anweisungen für eine esoterische Schulung, GA 245, Rudolf Steiner Verlag, Dornach 1976, s. 22
- 11 Bråten, Stein; Kommunikasjon og samspill, fra fødsel til alderdom, Tano Aschehoug, Oslo 1998, s. 97.
- 12 Rudolf Steiner-Nachlassverwaltung, Textsuche: <http://rsv.arpa.ch/cgi-bin/auth.cgi>
- 13 Steiner, Rudolf; Das Karma des Berufes des Menschen in Anknüpfung an Goethes Leben (GA 172), Rudolf Steiner Verlag, Dornach, s. 114
- 14 Steiner, Rudolf; Erfahrungen des Übersinnlichen - Die drei Wege der Seele zu Christus (GA 143), Rudolf Steiner Verlag, Dornach 1970
- 15 Steiner, Rudolf; Drei Perspektiven der Anthroposophie - Kulturphänomene (GA 225), Rudolf Steiner Verlag, Dornach 1961, s. 156, (s. 182 i nyere utgaver)
- 16 Interessant nok gjengis denne anekdoten uten kildehenvisning i Prokofjeffs artikkel.
- 17 Gjengitt fra Harald Haakstads oversettelse i Antroposofi i Norge nr. 1/2004, s. 16
- 18 Steiner, Rudolf; Hvordan når man til erkjennelse av de høyere verdener?, Antropos, Oslo 1990
- 19 Steiner, Rudolf; Stjerneverdenens forhold til mennesket og menneskets forhold til stjerneverdenen (GA 219), Vidarforlaget, Oslo 1975, s. 19
- 20 Steiner, Rudolf; Kunst und Kunsterkenntnis (GA 271), Rudolf Steiner Verlag, Dornach 1961, s. 53
- 21 Steiner, Rudolf; Soziale Ideen - Soziale Wirklichkeit - Soziale Praxis (GA 337b), Rudolf Steiner Verlag, Dornach, s. 105
- 22 Steiner, Rudolf; Die Ergänzung heutiger Wissenschaften durch Anthroposophie (GA 73), Rudolf Steiner Verlag, Dornach, s. 148
- 23 Se for eksempel: Slattery, Patrick; Curriculum Development in the Postmodern Era, Garland, New York 1995
- 24 Steiner, Rudolf; Geisteswissenschaftliche Behandlung sozialer und pädagogischer Fragen (GA 192), Rudolf Steiner Verlag, Dornach 1964, s. 246
- 25 Steiner, Rudolf; Hvordan når man til erkjennelse av de høyere verdener?, Antropos, Oslo 1990
- 26 Steiner, Rudolf; Ungdomskurset, Antropos Forlag, Oslo 1994, s. 161